

■ ДУМКА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 349. 42:636

**ПРОБЛЕМА ЛЕНДЛОРДИЗАЦІЇ В ПЛОЩИНІ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ ©**

**ЗУБАР І.В.,
асистент кафедри адміністративного
менеджменту та альтернативних
джерел енергії,
Вінницький національний
аграрний університет
(м. Вінниця)**

У статті розглянуто сучасні тренди на глобальному агропродовольчому ринку, котрі детермінують перспективи з нарощування вітчизняної експортної експансії та вагомі конкурентні переваги у диверсифікації товарного асортименту в бік створення харчових продуктів кінцевого споживання, максимізуючи цим одержану додану вартість.

Виокремлено дуальність перспектив аугментації вітчизняної експортної агропродуктивності за рахунок крупних агрокомпаній та малих форм господарювання.

Акцентовано увагу на необхідності імплементації у вітчизняну аграрну політику імператив концепції сталого розвитку. У проекції вимог цієї Концепції окреслено необхідність змістовного аналізу переваг та недоліків крупного землекористування, котре у статті теоретизовано предикатом «лендлордизація». Автором обґрунтовано теоретико-змістовне наповнення цієї дефініції та розширено суб'єктний склад земельних відносин терміном «лендлорд». Проаналізовано історичний генезис даних понять та світовий причинно-наслідковий досвід існування явища лендлордизації. Суб'єктний склад спектру лендлордів ототожнено із вітчизняною практикою формування крупних агрохолдингових компаній.

У статті структуровано дані діяльності вітчизняних лендлордів та їх експортний потенціал. Систематизовано порівняльну структуру виробництва ключових товарних позицій лендлордів та домогосподарств населення, де визначено, що останні забезпечують виробництво ключових продовольчих товарів, чим гарантують собі вагомість у забезпеченні продовольчої безпеки.

Проаналізовано динаміку лендлордизації в Україні та її суб'єктний склад і структуру. Установлено недостатню реалізацію аграрного потенціалу відносно лідерів світового агропродовольчого ринку, що представлено найвищою розораністю сільськогосподарських земель та найнижчим рівнем ВВП на одну особу та негативним торгівельним сальдо.

Ключові слова: лендлордизація, земельні відносини, агрохолдинги, конкуренція, фермерські господарства, домогосподарства, кооперація.

Рис. 4. Табл. 4. Літ. 20.

**THE PROBLEM OF LANDLORDIZATION IN THE AREA OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF THE AGROINDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE**

**ZUBAR Ivan
assistant of the Administrative Management and Alternative
Energy Sources Department,
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia)**

The article deals with current trends in the global agro-food market, which determine the prospects for increasing domestic export expansion and significant competitive advantages in diversifying the product range in the direction of the creation of food products of final consumption, maximizing the resulting value added.

The duality of the perspectives of augmentation of domestic export agricultural productivity at the expense of large agro companies and small forms of management is singled out.

The emphasis is on the necessity of implementation of the concept of sustainable development in the domestic agricultural policy. In the projection of the requirements of this Concept, the need for a meaningful analysis of the advantages and disadvantages of large-scale land use, which in the theorized

by the predicate "landlordization" is outlined. The author substantiates the theoretical and content content of this definition and expands the subject composition of land relations by the term "landlord". The historical genesis of these concepts and the global causal experience of the existence of the phenomenon of landlordization are analyzed. The legal composition of the landlords spectrum is identified with the domestic practice of forming large agroholding companies.

The article describes the activities of domestic landlords and their export potential. The comparative structure of the production of key commodity positions of landlords and households is systematized, where it is determined that the latter provide the production of key food products, which provides a weight for ensuring food security.

The dynamics of landlordization in Ukraine, and their subject structure and structure, are analyzed. The insufficient implementation of agrarian potential in relation to the leaders of the world agro-food market, represented by the highest agricultural land plots and the lowest level of GDP per capita and negative trade balance, was established.

Keywords: landlordization, land relations, agroholdings, competition, farms, households, cooperation.

Fig. 4. Table 4. Lit. 20.

ПРОБЛЕМА ЛЕНДЛОРДИЗАЦИИ В ПЛОСКОСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АПК УКРАИНЫ

ЗУБАР Иван Валериевич
ассистент кафедры административного менеджмента
и альтернативных источников энергии,
Винницкий национальный аграрный университет
(г. Винница)

В статье рассмотрены современные тренды на глобальном агропродовольственном рынке, которые детерминируют перспективы по наращиванию отечественной экспортной экспансии и весомые конкурентные преимущества в диверсификации товарного ассортимента в сторону создания пищевых продуктов конечного потребления, максимизируя этим полученную добавленную стоимость.

Выделены дуальность перспектив аугментации отечественной экспортной агропродуктивности за счет крупных агропредприятий и малых форм хозяйствования.

Акцентировано внимание на необходимости имплементации в отечественную аграрную политику императив концепции устойчивого развития. В проекции требований данной Концепции обозначены необходимость содержательного анализа преимуществ и недостатков крупного землепользования, которое в статье теоретизовано предикатом «лендлордизация». Автором обоснованы теоретико-содержательное наполнение данной дефиниции и расширен субъектный состав земельных отношений термином «лендлорд». Проанализированы исторический генезис данных понятий и мировой причинно-следственной опыт существования явления лендлордизации. Субъектный состав спектра лендлордов отождествлено с отечественной практикой формирования крупных агрохолдинговых компаний.

В статье структурировано данные деятельности отечественных лендлордов и их экспортный потенциал. Систематизированы сравнительную структуру производства ключевых товарных позиций лендлордов и домохозяйств населения, где определено, что последние обеспечивают производство ключевых продовольственных товаров, чем обеспечивают себе значимость в обеспечении продовольственной безопасности.

Проанализирована динамика лендлордизации в Украине, и их субъектный состав и структуру. Установлено недостаточную реализацию аграрного потенциала относительно лидеров мирового агропродовольственного рынка, представлено высшей распаханностью сельскохозяйственных земель и низким уровнем ВВП на одного гражданина и отрицательным торговым сальдо.

Ключевые слова: лендлордизация, земельные отношения, агрохолдинги, конкуренция, фермерские хозяйства, домохозяйства, кооперация.

Рис. 4. Табл. 4. Лит. 20.

Постановка проблемы. Явище трансгресії масштабних інтегрованих форм агробізнесу в Україні набуває все більшої атракції, спрямовуючи вектор наукової інтенції на вирішення проблем прогресування крупного землекористування – лендлордизації. Власне дилема лендлордизації

викликана відсутністю інституційних важелів упередження тотальної концентрації земельних масивів у розпорядженні корпоративних вертикально інтегрованих господарських структур. Факт тотальної лендлордизації детермінує ряд деструктивних та дестабілізуючих наслідків для сільської місцевості, економіки країни та українського соціуму, що доведено та оприлюднено у працях провідних науковців [4], [5], [6], [7], [8]. У першу чергу, це прогресування сільської бідності, безземелля, вивільнення робочої сили, витіснення корінних селян і малих фермерських господарств із ланцюжка виробництва та продажу сільськогосподарської продукції.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю пошуків варіацій наукового обґрунтування шляхів профілактики обструктивних явищ описаних вище. Для цього підготовчим етапом наукового пошуку варто обрати поглиблення наукового теоретизування та фундаментування предикату явища лендлордизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ефективної організації земельних відносин та аналізом проблем крупного землекористування пресвячені праці провідних вчених Калетніка Г.М. [4], Мазура А.Г. [6], Молдаван Л.В. [8], [9], Трегобчука А.М. [20], Лупенка Ю.О. [5], Могильного О.М., Ходаківської О.В. [7] та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні змісту предикату лендлордизації в умовах сучасних земельних відносин, оцінці балансу між позитивними та негативними сторонами цього процесу та узагальнення напрямів вирішення kwestії забезпечення ефективності сільськогосподарського виробництва в площині сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Соціальна та науково-технічна еволюція світового соціуму обумовила вагомість ключових детермінант сталого розвитку цивілізації. До однієї з них належить продовольча галузь, що є фундаментом у задоволенні біологічних потреб для підтримання життя людей на планеті. Враховуючи тенденцію до зростання чисельності населення на планеті, котра, згідно з прогнозом USAV Survey [10], до 2050 року сягне позначки у 10 млрд чол., зросте потреба у продуктах харчування на 70%. Для задоволення прогресивного попиту на продовольство загальна фактурна продуктивність аграрного виробництва має зростати щороку мінімум на 1,28%. Такі факти, в умовах глобального продовольчого дефіциту, закладають для України перспективи з ескалації експортного потенціалу і суттєві конкурентні переваги в плані диверсифікації асортиментного складу аграрного експорту в бік створення харчових продуктів кінцевого споживання з високою доданою вартістю. Ці перспективи передбачають нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та максимізацію експортної виручки.

Перспективи вітчизняної експортної експансії потрібно розглядати в дуальній проекції альтернатив аугментації агропродуктивності: перше – екстенсивним способом (ефект масштабу) за рахунок створення крупних агрокомпаній; друге – інтенсивним (дифузія науково-виробничих процесів за рахунок інтеграції освіти, науки і виробництва, інноваційна діяльність, оптимізація менеджменту і т.д.) шляхом розвитку малих та середніх сільськогосподарських виробників та посилення їхньої ринкової позиції на кооперативних умовах.

У світлі нинішніх умов тотальної агломерації та концентрації сільськогосподарського виробництва крупними компаніями, підтвердження чого можна віднайти у працях Г. М. Калетніка [4], актуальним питанням є переосмислення цінностей, котрі повинні бути у пріоритеті агропромислового виробництва. Тут варто визначити, котрий із запропонованих варіантів буде найбільш доцільним з позиції сталого розвитку і вигоди для селян, соціуму та землевласників.

Акцентуємо увагу на тому, що задля упередження деструктивних процесів у результаті інтенсифікації виробничих процесів у сільському господарстві визначальним драйвером спрямування вітчизняної аграрної політики варто обрати відповідність концептуальним засадам сталого розвитку. Як відомо, вперше зміст Концепції сталого розвитку було оприлюднено на Конференції ООН з проблем навколишнього середовища у 1992 р. [22]. Сутність концепції сталого розвитку найзмістовніше трактують Л. В. Молдаван [9] та А. М. Трегобчук [21]. Керуючись аргументами вчених, зазначимо, що змістовне наповнення предикату сталого розвитку наслідують імплементацію в господарську діяльність суб'єктів АПК спектру заходів відносно протекції біоресурсів та навколишнього середовища; ескалації економічної ефективності; оптимізації менеджменту глобальних виробничих процесів; раціоналізацію експлуатації виробничих ресурсів; урівноваженість сфер суспільних відносин. Аналіз вищезазначених тез дозволяє узагальнити ключову мету, котру наслідують вчені-послідовники концепції сталого розвитку: задоволення життєвих потреб соціуму з урахуванням бережності споживання виробничо-природних ресурсів задля уникнення їхньої деструктивної альтерації в майбутньому.

Евальвація наукової теоретизації вітчизняних фундаторів аграрної економіки [21],[19],[8] детермінує формування блоку імператив сталого розвитку наступного змісту:

- енвайронменталізація сільськогосподарського виробництва;
- поліпшення суспільного благополуччя;
- збалансування еколого-економіко-технологічних умов розвитку АПК із соціальними цінностями;
- сатисфакція зростаючих матеріальних і духовних потреб населення;
- розважливості та меркантилізму у використанні природних ресурсів;
- патрунування благоприємних для людського здоров'я рекреаційних природних умов.

Виходячи з вищевикладених постулатів, сталий розвиток варто розуміти як процес нарощування економіко-технологічних експонент агропромислового виробництва без руйнівних наслідків для довкілля та в умовах сприяння вирішенню нагальних дилем суспільного добробуту.

Відповідно до згенерованого перформативу сталого розвитку, помилковим можна вважати нехтування значимістю багатофункціональності сектору сільськогосподарського виробництва та специфікацією земельних угідь не лише в ракурсі виробничого засобу, а і як праоснови етнокультурного надбання українського соціуму та детермінувального середовища агроекологічної безпеки. Саме ці критерії специфікують інтеграцію пріоритетів політики у сфері організації економіко-соціо-еколого-спрямованих земельних відносин. Цю позицію знаходимо також у дослідженнях В. А. Самофатової [19], котра наголошує на значимості культури нації як детермінанти сталості агропродовольчої сфери. Науковець аргументує цю тезу вагомністю українського селянства у розбудові нації, оскільки історично наша країна розвивалась на базі сільських територій, де саме селяни стали основоположниками агротехнологічних прийомів виробництва, на базі яких в подальшому сформувались віхи диверсифікованого промислового виробництва, що в нинішніх умовах ми називаємо «агропромисловий комплекс». Окрім цього, виробляючи стратегічно важливі харчові продукти, селянин є вагомим важелем досягнення продовольчої безпеки.

Виходячи з цього, зазначимо, що багатогранність виконуваних функцій позиціонує село як опору держави за рахунок виконання соціально-етичних завдань, вікового транзиту національного генетичного коду і забезпечення духовної та культурної унікальності нації.

Аналізуючи спектр наукових праць фундаторів аграрної економіки, котрі націлили вектор наукової інтенції в бік оптимізації земельних відносин та організації сталого землекористування у світлі політики збереження села, варто відзначити оперування пекулярною дефініцією «лендлордизація». Не зважаючи на прогресивні темпи вживаності цього терміну, теоретизація самого поняття у наукових джерелах відсутня, що сприяло виникненню необхідності його змістового наповнення.

Перший варіант дефініції «лендлордизація» розглянемо як дуальний силогізм іноземних понять «land» – земля та «lord» – поміщик, тобто кумуляція земель в руках одного крупного землевласника або землекористувача.

Другий варіант віднайдемо у визначенні Кембриджського словника [11], де термін «landlord» тлумачено як особа або організація, котра володіє значною земельною власністю та отримує від неї дохід.

Третій варіант – це дослівний переклад з англійської, котрий означає – «процес оренди».

Актуальними формулюваннями вважаємо перші дві позиції. Тому, враховуючи підтекст, котрий можна розкрити, оперуючи цим терміном, пропонуємо розуміти предикат «лендлордизація» як один із напрямів інвестування в нерухомий капітал, що передбачає концентрацію значних земельних площ фізичними та/або юридичними особами на правах приватної власності та/або тимчасового користування з метою максимізації прибутку.

Для подальшої пенетрації синтезованого визначення у масив наукових досліджень необхідно визначити суб'єктний склад процесу лендлордизації. Розпочнемо із пропозиції розуміння експозитиву «лендлорд», як фізичної та/або юридичної особи, котра на правах приватної власності та/або тимчасового користування з метою одержання прибутку зосереджує у власному розпорядженні земельні площі, які значно перевищують середню площу господарських суб'єктів відповідного регіону.

Факти лендлордизації відомі й історично. Так, після смерті королеви Анни у 1714 році, менш ніж за 50 років – до 1760 рр., великі поміщики експропріювали 127000 десятин (138,4 тис. га) селянських земель, котрі в подальшому розділили на 225 ділянок між собою. Проживаючи

переважно у великих містах, поміщики, не маючи відношення до сільського господарства, здавали свої землі оренду фермерам за завищеною ставкою. Така політика привела поміщиків до значного збагачення пасивними доходами, а простих селян-фермерів – до зuboжіння [1], [18].

Інший факт лендлордизації історично зафіксований на початку 60-х років минулого століття, коли у країнах Латинської Америки домінували так звані латифундистські господарства. Вони прогресували за участю іноземних інвестицій у формі крупно-капіталістичного виробництва з яскраво вираженою монокультуризацією сівозмін [3]. Провадження такої політики мало наслідком зростання виробництва аграрної продукції, однак це не тільки не забезпечило бідне населення продовольством, а додатково генерувало ряд загрозливих для суспільства і навколишнього середовища проблем. Інтенсифікація експлуатації сільськогосподарських земель, масштабне застосування мінеральних добрив і засобів захисту рослин, використання важкої техніки, монокультуризація сівозмін та експортоорієнтоване виробництво деструктивно вплинули на ґрунти і навколишнє середовище, спричинили виснаження земель та саванізацію значної території країни. Екстенсивність у землекористуванні, яскраво виражена вирубкою лісових насаджень, меліорацією болотистих земель з подальшим розорюванням цих територій призвело згодом до безповоротного їх спустошення [9].

Сьогодні у світі процес лендлордизації намагаються контролювати шляхом наповнення нормативно-правової бази законами, котрі сприяють розвитку дрібного фермерства та перешкоджають формуванню крупних компаній. Найбільш яскраві пункти світового земельного законодавства ілюструє у своїх працях Л. В. Молдаван [8], вказуючи верхню і нижню межу землекористування (землі власної чи орендованої). У Німеччині найменша площа парцеляції землі – 1 га, а найбільша – 500 га; у Польщі це 1 га і 300 га, але якщо у громадянина є спадкована земля – максимальна площа збільшується до 500 га; у Данії максимум можна використовувати 150 га; у США обсяг землекористування окремого господарства лімітується дозволом на купівлю чи оренду виключно фермерам, а також суб'єктам, котрі відповідають установленим кваліфікаційним вимогам; у Швейцарії домінує механізм, котрий передбачає розрахунок максимальної ділянки залежно від прибутковості. У європейських країнах також обмежують і землі колективних форм господарювання як GAEC або EARL шістьма мінімальними площами.

Аналізуючи сучасну ситуацію лендлордизації у світі, проілюструємо низку найбільших сільськогосподарських підприємств у табл. 1.

Таблиця 1

Найбільші лендлорди світу

Назва	Країна	Площа, млн га	Походження капіталу
S. Kidman & Co Ltd	Австралія	10,1	Австралія
Australian Agricultural Company	Австралія	6,4	Англія
The North Australian Pastoral Company	Австралія	5,8	Австралія
Beidahuang Group	Китай	5,62	Китай
Consolidated Pastoral Company (CPC)	Австралія	5,6	Великобританія
КазЕкспортАстык	Казахстан	1,0	Казахстан
NCH Capital	Росія, Україна	0,82	США
Група Продимекс +	Росія	0,79	Кіпр
Turkish General Directorate of Agricultural Enterprises (TIGEM)	Турція	0,78	Турція

Джерело: Узагальнено автором з використанням [10],[12],[15].

Як бачимо з даних таблиці, найбільші агрокомпанії зареєстровані в Австралії – це S. Kidman & Co Ltd із земельним банком 10,1 млн га, Australian Agricultural Company – 6,4 млн га, The North Australian Pastoral Company – 5,8 млн га, Consolidated Pastoral Company (CPC) – 5,6 млн га, є також один представник і в Україні – компанія NCH Capital, що обробляє близько 820 тис га.

Аналіз ситуації лендлордизації в Україні розпочнемо із суджень вчених [8], [4], де вони наголошують, що нелімітованість площ землекористування в нашій державі сприяє надконцентрації масивів сільськогосподарських угідь в обробітку холдингових корпорацій, що характеризуються здебільшого закордонним походженням материнської компанії. Тобто сутність вітчизняних агрохолдингів повністю співпадає з вищеописаним поняттям «лендлорд».

За пасивної політики держави з регулювання розмірів площ оренди земель корпоративними структурами процеси лендлордизації почали прогресувати. Так, на початок 2019 р. в Україні сформувалося близько 160 агрохолдингів-лендлордів, які підпорядкували собі близько 6 млн га

орних земель, або 19,5 % від валової площі, що знаходиться в обробітку сільськогосподарських підприємств. Десяток найбільших аграрних компаній-лендлордів разом обробляє близько 3 млн га сільгоспземлі (табл.2).

Таблиця 2

Найбільші лендлорди України (2018 р.)

Назва	Площа, тис. га	Країна реєстрації материнської компанії	% загальної площі ріллі країни	Чистий прибуток, млн дол. США	Рентабельність діяльності, %
UkrLandFarming	670	Кіпр	2,0	11,1	13
Агропросперіс (NCH)	430	США	1,3	*	*
Кернел Групп	560	Люксембург	1,7	176,2	8
Миронівський хлібопродукт	370	Кіпр	1,1	230,0	17
Астарта-Київ	250	Нідерланди	0,7	62,2	13
Мрія агрохолдинг	165	Кіпр	0,5	115,3	11
Індустріальна молочна компанія	130	Люксембург	0,4	18,0	18
Агрейн	106	Кіпр	0,3	*	*
AgroGeneration	120	Франція	0,4	13,0	14
Укрпромінвест-Агро	117	Україна	0,3	*	*
Всього	2918	-	8,7	-	13,3

* - компанія не оприлюднює свою фінансову звітність

Джерело: Узагальнено автором з використанням [10], [14],[12],[15].

Перспективу тотальної лендлордизації в Україні Г. М. Калетнік вбачає в «обезлюдненні села і деградації всіх інших його потенціалів» [4]. Ще одним пунктом, котрий варто додати до переліку недоліків цього тренду є те, що майже всі лендлорди України мають іноземне походження. Єдиною компанією, засновник якої зареєстрований в Україні, є холдинг Укрпромінвест-Агро, керівною компанією якого є Прайм Ессетс Кепітал, заснована у 2005 році громадянином України П. О. Порошенком [14]. Іноземне походження материнської компанії може стати важелем відтоку за кордон значної частини експортної виручки, котра лише у десятки найбільших агрокомпаній, які працюють в Україні, перевищила за 2018 рік 10 млрд дол. Окрім цього, аналіз оприлюднених лендлордами показників, дозволяє відзначити доволі низькі показники економічної ефективності. Наприклад, середня рентабельність цих господарських суб'єктів становить лише 13,3%, а чистий прибуток в розрахунку на гектар ріллі – 8,3 тис. грн. Це говорить про набагато нижчу ефективність порівняно з особистими селянськими господарствами, у яких, згідно з дослідженнями вчених Вінницького національного аграрного університету [6], середній рівень рентабельності – 25,0 %. У господарствах Вінницької області, наприклад, з виробництва молока рентабельність – 45,4%, де найбільший показник у Літинському районі – 87,0%.

Аналізуючи внесок лендлордів у виробництво валової сільськогосподарської продукції, зазначимо, що у 2017 році загалом було вироблено товарів на 247,7 млрд грн, де частка аграрних холдингів склала 55,9 млрд. грн, або 22% від загальної вартості, що на 1% нижче аналогічного показника 2016 року. Проілюструємо також товарне спрямування лендлордів порівняно з особистими селянськими господарствами на рис. 1.

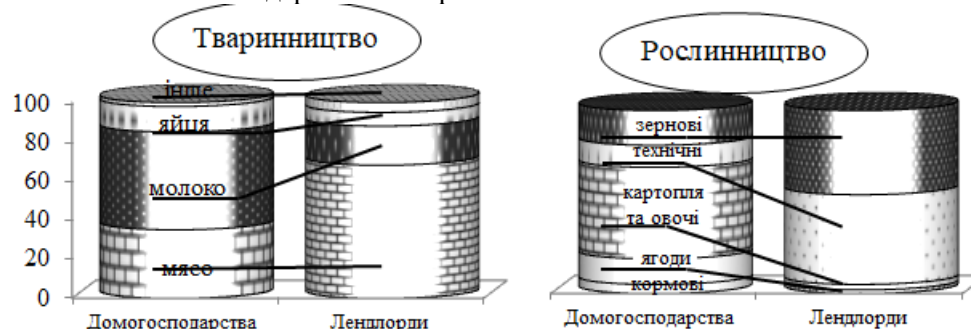

Рис. 1. Виробництво основних видів продукції сільського господарства домогосподарств порівняно з лендлордами, %

Джерело: Узагальнено автором з використанням [10], [13]

Помітним є те, що у тваринництві домінантним серед лендлордів є виробництво м'яса (здебільшого птиці), а господарства населення продукують більше молока. Стосовно рослинництва, зауважимо, що агрохолдинги є вузькоспеціалізованими, оскільки близько 96% у них займають зернові та технічні культури. Господарства ж населення виготовляють продукти більш широкого продовольчого асортименту серед яких: овочі, картопля, ягоди та ін.

Збільшення частки агрохолдингів серед інших підприємств галузі загалом ще раз підтверджує прогресивний феномен лендлордизації у вітчизняному агросекторі (рис.2).

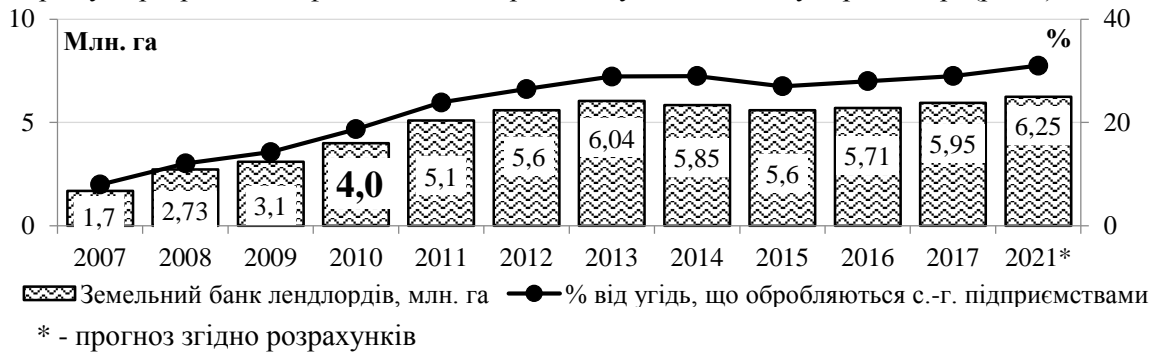

Рис.2. Сукупний земельний банк агрохолдингів у 2007-2021 рр., млн га
Джерело: Узагальнено автором з використанням [10],[12]

За умови збереження наявних макроекономічних та політичних умов фахівці асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» прогнозують, що масштабування агробізнесу продовжуватиметься та до 2021 року лендлордизація охопить площу 6,25 млн га.

Проведемо також оцінку частки холдингів у виробництві ключових сільськогосподарських культур за підсумками врожаю 2017 року (рис. 3).

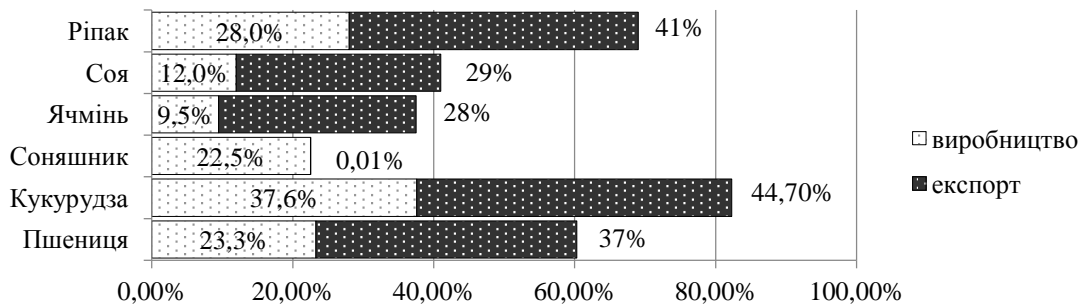

Рис. 3. Частка лендлордів у виробництві та експорті ключових сільськогосподарських культур

Джерело: Узагальнено автором з використанням [10],[13]

Так частка пшениці, зібраної лендлордами в Україні, дорівнювала 23,3%, а закордонні поставки забезпечили 37% загального експорту даної культури; у виробництві кукурудзи – 37,6%, а експорт – 44,7%. За підсумком 2017 року холдинги отримали врожай соняшнику у обсязі 2,8 млн т, при цьому досягли найвищої серед інших виробників урожайності – 24 ц/га. Частка лендлордів у структурі вирощування соняшнику становила 22,5%, при цьому домінує позитивна тенденція до внутрішньої переробки насіння, як наслідок – з вирощеного у 2017 році врожаю експортовано лише 0,01%. Що стосується цінної фуражної культури – ячменю, то у 2017 році українські лендлорди виробили 0,8 млн. т., забезпечивши собі частку у виробництві 9,5%, а експортні поставки – 28% від загального експорту зерна.

На наше переконання, варто провести переоцінку соціально-економічної значимості та доцільності експортної діяльності українських лендлордів. Враховуючи транзитивні процеси вітчизняної економіки в бік лібералізації зовнішньоекономічних та торговельних зв'язків, що імплементується через вступ в СОТ і підписання асоціації з ЄС, що розширює торговельні простори для вітчизняних експортерів. Аналізуючи праці вчених [5], [2], простежується позиція, що цими перевагами користуються виключно агрохолдинги, забезпечуючи тим самим експортний потенціал країни. У відповідь приведемо конфронтальну інтенцію, оперуючи фактами, що Україна,

маючи 2,3% сільськогосподарських земель світу та найвищу розораність (рис.3) згідно з даними Українського клубу аграрного бізнесу, займає лише 1,2% у світовому експорті сільськогосподарських товарів [10].

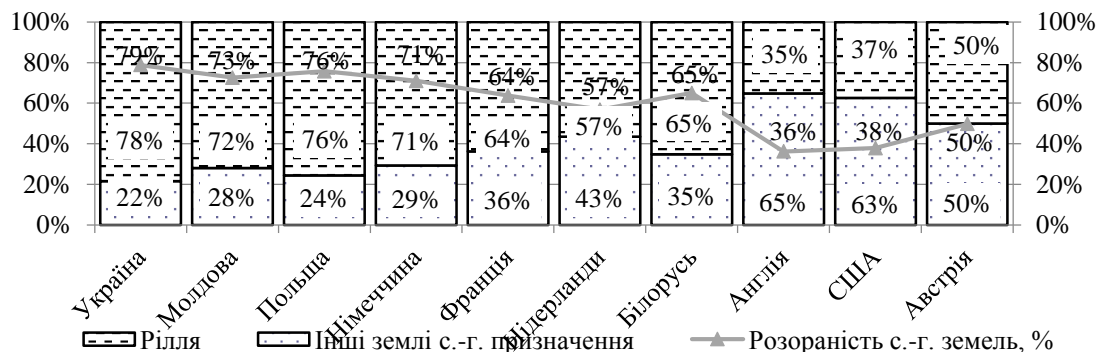

Рис. 4. Структура земель України порівняно зі світовими країнами

Джерело: Узагальнено автором з використанням [10],[13].

Останніми роками, незважаючи на кризові умови в економіці Україна спромоглася наростити свої експортні позиції, націливши пріоритетні товаропотоки міжнародної торгівлі на ринки ЄС. Так, за офіційними даними [13] обсяг експорту товарів та послуг з України в 2017–18 роках збільшився на 16% до 52,3 млрд дол., де доля ЄС склала 40,5% [13]. За підсумком 2018 року вітчизняний агроекспорт зріс на 880 млн дол. відносно 2017 року та досягнув історичного максимуму – 18,8 млрд дол. Домінантну частку товаропотоку формували зернові культури (38,4%), олія (23,3%) та олійні культури (10,2%). Експорт рослинницької продукції зріс на 762,3 млн дол. та склав 17,4 млрд дол., а вартість експорту тваринницької продукції теж підвищилась на 118,1 млн дол. до 1,4 млрд дол. (табл.3).

Таблиця 3

Рейтинг ключових позицій українського аграрного експорту у 2018 р.

№	Найменування продукції	Експорт		Частка в експорті, %
		тис. тонн	млн. дол. США	
1	Олія соняшникова	4995,88	3716,78	20,0
2	Кукурудза	18 151,4	2 995,36	16,1
3	Пшениця	15 274,6	2 780,3	14,9
4	Насіння ріпаку	2 360,4	978,11	5,3
5	Макуха та інші відходи, виробництва рослинних жирів	3 862,36	787,05	4,2
6	Соя	1 963,35	737,68	4,0
7	Ячмінь	3 531,65	461,47	2,5
8	М'ясо та субпродукти птиці	243,7	381,12	2,0
9	Цукор	525,87	196,65	1,1
10	Сосва олія	0,196	139,47	0,7
Всього по вибраній продукції:		47047,05	13 173,98	70,8
Загальна експортна виручка		-	18 609,68	100

Джерело: узагальнено автором за даними [12], [13]

За період 2018 року значно зросли обсяги експорту агропродукції на територію Азії, перевищивши вартість 8 млрд дол., а до країн ЄС вітчизняні постачальники експортували товарів на 6,3 млрд дол.[17]. При цьому більше половини (57%) експортної вартості товарів забезпечили три ключових позиції: зерна кукурудза та пшениці і соняшникова олія. Важливе місце у експорті 2018 року зайняло насіння ріпаку, котрого продали 2,36 млн т на суму 978 млн. дол., що більше на 20% від показника 2017 року. Ключовим імпортером вітчизняного ріпаку стала Європа, придбавши 1,96 млн т цієї культури, з них Німеччина та Бельгія експортували 1,365 млн т.

Якщо оцінювати країни, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, найбільшими імпортерами продовольчих товарів з України у 2018 році стали Китай (1,2 млрд дол) та Індія (1,8 млрд дол). Експорті поставки пшениці характеризуються азійським напрямком, а домінуючими споживачами української кукурудзи залишаються Європейський Союз та Китай. За 2018 рік, відносно попереднього зросли масштаби експорту таких вітчизняних товарів:

м'яса та субпродуктів птахівництва – на 29%, яєць – на 74%, олій (окрім соняшникової) – на 84%, горіхів – на 79%, шоколаду та какаоємних продуктів – на 21%, маргаринів – на 32%, кондитерських продуктів та цукру – на 20%, масла вершкового та молока – на 16%, хлібобулочних, виробів – на 12%, вина – на 47%.

Підсумуємо результати аналізу стану реалізації аграрного потенціалу України на світовому агропродовольчому ринку на основі даних табл.4. Констатуємо доволі низькі показники виробництва ВВП на одну особу та негативний торговельний баланс у 6,01 млрд дол.

Таблиця 4

Реалізація аграрного потенціалу окремими лідерами світового агропродовольчого ринку у 2018 році

Країна	Площа країни, млн га	Площа с.-г. земель, млн га	Розораність території, %	Частка сільського господарства, %	ВВП на одну особу, тис/дол	Торговельний баланс, млрд, дол
Україна	60,3	42,7	56,1	13,7	2,01	-6,01
Молдова	3,38	2,5	53,7	14,0	1,7	-2,4
Польща	31,2	14,3	35,7	2,7	12,4	3,33
Німеччина	35,7	16,7	34,0	0,7	42,5	276,6
Франція	64,3	28,9	33,5	1,6	36,8	-91,1
Нідерланди	4,15	2,3	31,0	1,8	45,8	53,2
Білорусь	20,8	8,9	27,9	65,7	5,0	-5,0
Англія	24,2	17,3	25,8	0,6	40,3	-196,6
США	983,4	406,9	16,9	1,0	57,8	-862,3
Австрія	8,4	2,6	16,4	1,2	44,9	-6,7

Джерело: узагальнено автором за даними [12], [16]

Узагальнивши вищевикладені факти, препаруємо ключові особливості діяльності Українських лендлордів:

- іноземне походження інвестицій;
- домінування оренди серед умов землекористування;
- трансрегіональний спектр локалізації виробничих потужностей;
- розширення розмірів за рахунок поглинання або підпорядкування інших підприємств.
- територіальна віддаленість від центрального офісу;
- формування закритого циклу товарообігу від виробництва сировини до збуту кінцевого продукту на агропродовольчому ринку з використанням внутрішньокорпоративного трансфертного ціноутворення;
- домінуюча експортна орієнтація.

Аналізуючи ключові тренди сучасного агробізнесу, консолідуємо основні деструктивні елементи лендлордизації у вітчизняному агросекторі. Масштабні вертикально структуровані господарства корпоративного типу (лендлорди), гарантувавши собі ампліфікацію виробництва та товарообігу сприяють тим самим агресивному природокористуванню, монополізації диференціальної ренти, дисбалансу пріоритетів соціо-еколого-економічного розвитку, монокультуризації сівозмін із залученням інтенсивних технологій та ГМО-культур, вивільненню робочої сили через ліквідацію трудоміких напрямів виробництва, технічній експансії сільської місцевості, демотивації створення ланцюгів виробництва і продажу продукції з підвищеною доданою вартістю на умовах кооперації [7].

Суспільству варто усвідомити, що лендлордизація за нинішніх умов технологічної індустріалізації та монокультурного виробництва призводить до збагачення окремого кола осіб за рахунок монополізації диференціальних рентних доходів за рахунок економії коштів на заходах із відтворення і охорони земель, природних екосистем і ландшафтів та відратування на утримання сільських громад. Об'єктивно обґрунтованими вважаємо аргументи вчених О. М. Могильного та О. В. Хомаківської [7], котрі наголошують, що лендлорди, експортуючи сільськогосподарську сировину, вилучають з країни робочі місця, додану вартість та гумус і поживні ґрунтові речовини (NPK). Згідно з розрахунками вчених, збитки від лендлордистської форми сировинного експорту становлять близько 1 млрд. дол. / рік, що становить майже 6% експортної виручки 2018 року. Відповідно, лендлорди забезпечують собі прибутковість за рахунок неконтрольованості державою екологічної ренти, а Українське суспільство і економіка отримують значні збитки, що підтверджено

офіційними даними. Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України [12], у 2017 р. в агропідприємствах було зайнято близько пів мільйона працівників порівняно із 2,5 млн у 2000 році, середньорічні втрати гумусу становлять в межах 650– 700 кг/га, що є наслідком скорочення внесення органічних добрив в десятки разів [3]. Інтенсифікація експлуатації сільськогосподарських угідь призводить до їх деструкції через водну і вітрову ерозію. Площі еродованих земель щороку зростають в середньому на 90 тис. га, з яких у рік вивітрюється близько 11 млн т гумусу, 0,54 млн т рухомого азоту, 0,41 млн т фосфору та 0,72 млн т обмінного калію, що оцінюється Л. В. Молдаван у 9 млрд гривень додаткових збитків [8]. Відповідно лендлордистська модель землекористування без належного регуляторного механізму ґрунтозбереження коштує українському суспільству більше 10 млрд грн збитків щорічно. Отже, варто наголосити, що нині домінуюча модель агропромислового виробництва, заснована на прогресивній лендлордизації веде до деструктивних наслідків як в економіці, так і в екологічній та соціальній сферах, відповідно – не відповідає вимогам сталого розвитку.

Для виправлення описаних проблем та реалізації парадигмальних постулатів сталого розвитку потрібно, в першу чергу, переформатувати бізнесові програми корпорацій-лендлордів націливши їх стратегічні пріоритети в бік формування тактики екологічної свідомості, соціальної відповідальності та прозорої діяльності. Важливим кроком є інституціалізація умов упередження подальшої лендлордизації. У цьому векторі нам імпонують пропозиції Л. В. Молдаван [8], котра акцентує увагу на необхідності унормування верхньої та нижньої межі земельних площ в обробітку одним суб'єктом господарювання, а також упереджувальних механізмів парцеляції земель через дисперсність фермерських угідь. Шляхами виходу з цієї ситуації мають бути заходи з упередження формування крупних холдингових компаній та розвиток малих і середніх форм агробізнесу, в першу чергу особистих селянських та фермерських господарств. У цьому аспекті Г. М. Калетнік [4] звертає увагу на ключову проблему малих форм господарювання, а саме низький рівень товарності та складності з виходом на закордонні ринки. Проблемною квестією особистих селянських господарств варто також відзначити високі затрати праці, що можна розглядати як похідну низького рівня механізації виробничих процесів. Не зважаючи на це, селяни не зупиняють виробництво продукції, працюючи на засадах самозабезпечення. В даному ракурсі, прерогативою малих селянських господарств, на відміну від лендлордів, є мінімізація залежності від енергоресурсів, паливно-мастильних матеріалів, матеріально-технічних ресурсів та їх вартості. Однак, наявність технічних засобів для транспортування продукції та техніки для виконання спектру базових агротехнічних заходів, сприяють підвищенню ефективності їх діяльності, тому вирішення проблем технічного забезпечення селян залишається актуальною [6]. Напрямок вирішення згаданих дилем малих форм господарювання своїх працях ілюструє Г.М.Калетнік, наголошуючи на необхідності «розвитку усіх видів кооперації» [4]. Погоджуємось із пропозицією академіка, оскільки, як відомо, основою кооперативу малих селянських господарств є не капітал, як у лендлордів, а користування послугами на принципах взаємовиручки та взаємодовіри. Відповідно, кооперативна модель розвитку сільського господарства, у якій капітал позиціонується як засіб досягнення мети кооперативу, має діаметрально протилежний результат відносно лендлордистської, у якій капітал і є кінцевою метою. Отже, конфронтальність ідеологічних цінностей двох описаних форм господарювання позиціонує кооперацію як форму, що найбільш відповідає вимогам концепції сталого розвитку [20].

Мотиваційною основою розвитку кооперації в цьому випадку є протистояння фермерських господарств експансії крупного капіталу та спекулятивного посередницького бізнесу, що дозволить отримати ефект не лише від виробництва, а й від інших стадій маркетингового ланцюжка “виробництво–збут”. Виробничу ж кооперацію варто диференціювати дисперсною різносторонніми форм: від укомплектування приватних міні-ферм та тепличних господарств із кооперативними приміщеннями первинної обробки та зберігання продукції, до будівництва районних та регіональних кооперативних переробних заводів. Збутовий кооперативний механізм забезпечити оптово-роздрібними ринками та ярмарками-виставками фермерської продукції. Описана концептуальна модель господарювання забезпечить раціоналізацію використання земель, та дозволить максимізувати соціо-економічну ефективність агропромислового виробництва [3]. Один із найбільш дієвих варіантів кооперації вважаємо кооперативи спільного використання техніки (КВСТ), та селянсько-фермерські партнерства, котрі пропонувались у попередніх роботах автора [20].

Висновки. Підбиваючи підсумки наукового дослідження, варто наголосити, що перспективи нарощування вітчизняним агросектором виробничих та експортних потужностей потрібно розглядати в біфуркації альтернатив аугментації агропродуктивності за рахунок диверсифікації товарних поставок від сировинних позицій до товарів з високою доданою вартістю. При цьому

необхідним є попередження дегенеративних ґрунтових процесів, які виникають внаслідок нерационального землекористування у процесі сільськогосподарського виробництва. Пріоритетним заходом варто обрати енвайронменталізацію стратегії розвитку агросектору, ключові постулати якої можна виділити в Концепції сталого розвитку. Вони передбачають процес рестрибуції економіко-технологічних експонент агропромислового виробництва у бік інфлювання диз'юнктивних наслідків агропромислової діяльності та організацію економіко-соціо-еколого-спрямованих земельних відносин.

В умовах наукового пошуку квінтесентних позицій сталого розвитку земельних відносин імплікативних політиці збереження села потребує обґрунтування пекулярна дефініція «лендлордизація», котра в авторському розумінні інтерпритує один із напрямів інвестування в нерухомий капітал, що передбачає концентрацію значних земельних площ фізичними та/або юридичними особами на правах приватної власності та/або тимчасового користування з метою максимізації прибутку. Суб'єктний склад процесу лендлордизації включає поняття «лендлорд» – фізичної та/або юридичної особи, котра на правах приватної власності та/або тимчасового користування, маючи на меті одержання прибутку зосереджує у власному розпорядженні земельні площі, які значно перевищують середню площу господарських суб'єктів відповідного регіону.

Аналіз ситуації лендлордизації в Україні дозволив виявити інтенсифікацію процесів експлуатації сільськогосподарських земель, масштабне застосування мінеральних добрив і засобів захисту рослин, використання потужної техніки і монокультурне експортоорієнтоване виробництво, що в сукупності сприяє виснаженню та депреціації земельного капіталу. При цьому, з переліку лендлордів, що працюють в Україні більшість мають іноземне походження. Аналіз їх економічної діяльності показав низькі показники економічної ефективності у вигляді 13,3% середньої господарської рентабельності та 8,3 тис. грн/га чистого прибутку, що набагато нижче показників особистих селянських господарств, де середній рівень рентабельності – 25,0 %. Окрім цього 96% товарного асортименту лендлордів складають зернові та технічні культури, що нівелює їх цінність у забезпеченні продовольчої безпеки на відміну від селянських господарств, де виробляють овочі, картоплю, ягоди, м'ясо, молоко та інші цінні продовольчі позиції.

Враховуючи вузькоспеціалізованість лендлордів зазначимо, що у 2018 році 57% усього агроекспорту вартістю 18,8 млрд дол. сформували лише три товарних групи: олія соняшника, а також зерно кукурудзи та пшениці. Як наслідок монотоварності вітчизняного аграрного експорту та його сировинного характеру, Україна, маючи 2,3% сільськогосподарських земель світу та найвищу розораність, зайняла у 2018 році лише 1,2% світового аграрного ринку при негативному торговельному сальдо у 6,01 млрд дол., а виробництво ВВП на одну особу становило лише 2 тис. дол.

Напрямки вирішення вище перерахованих проблем пропонується вбачати у розвитку малих форм господарювання за рахунок розвитку їх кооперації у формі спільного використання техніки (КВСТ), та селянсько-фермерських партнерств. Наступним важливим кроком є інституціалізація умов упередження подальшої лендлордизації через унормування верхньої та нижньої межі земельних площ в обробітку одним суб'єктом господарювання.

Список використаних джерел

1. Акунін О.С. Велика Британія часів Георгів крізь призму історичних праць XIX - початку XX ст. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Історичні науки. 2012. Вип. 3. С. 224-228.
2. Дуб Б. Сучасний стан і тенденції економічної безпеки агрохолдингів в Україні. *Agricultural and resource economics: international scientific e-journal*. 2017. Vol. 3, № 1. С. 94–107.
3. Зубар І.В. Концептуальна модель розвитку сталого землекористування фермерських господарств. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 4. С. 87–104.
4. Калетнік Г.М. Стратегіко-інституційні засади ефективності використання потенціалу аграрного сектору економіки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 1. С. 5–9.
5. Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Моніторинг біржового ринку*. 2014. № 7. С. 8–18.
6. Мазур А. Г., Дмитрик О. В. Тенденції економічного відтворення господарств населення у сільській економіці. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 12. С. 55–67.
7. Могильний О.М., Ходаківська О.В. Вплив агрохолдингів на розвиток аграрного сектора країни. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С.4–9.

8. Молдаван Л.В. Суперечності земельної реформи в аграрному секторі України в контексті світової практики. Економіка і прогнозування. 2016. № 2. С. 148–159.
9. Молдаван Л.В. Агроекологічні чинники продовольчої безпеки країни. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2014. Вип. 10. С. 46–51.
10. Офіційний веб-сайт ділового аналітичного журналу "Landlord". URL <https://landlord.ua>.
11. Офіційний веб-сайт Кембриджського словника. URL <https://dictionary.cambridge.org>.
12. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL <http://www.minagro.gov.ua>.
13. Офіційний веб-сайт онлайн-сервісу перевірки компаній «Youcontrol». URL <https://youcontrol.com.ua>.
14. Офіційний веб-сайт публічної бази даних земельних матриць про земельні угоди. URL <https://landmatrix.org>.
15. Офіційний веб-сайт статистичної системи ООН "UNdata". URL <http://data.un.org>.
16. Офіційний веб-сайт Урядового порталу. URL <https://www.kmu.gov.ua>
17. Ранчинский В.П. Реформа поземельных отношений в подмандатной Сирии. Вестник Брянского ГУ. 2012. № 2. С. 172-178.
18. Самофатова В. А. Концепція сталого розвитку агропродовольчої сфери. Агросвіт. 2016. № 20. С. 12–17.
19. Скорук О.П., Зубар І.В. Перспективні напрями організації фермерської кооперації. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. № 7. С. 97–109.
20. Трегобчук В. М. Концепція сталого розвитку для України. Вісник Національної академії наук України. 2002. № 2. С. 31–40
21. United Nations Conference on Environment and Development (UNCED): Drafts, Agenda 21, Rio Declaration, Forest Principles, 3–14 June 1992, Rio de Janeiro. A/Conf.151/4, Part I

References

1. Akunin, O. S. (2012). *Velyka Brytaniia chasiv Heorhiv kriz pryizmu istorychnykh prats XIX - pochatku XX st. [Great Britain Georgian times through the prism of historical works of the XIX and early XX centuries]*. Scientific herald of VNO Nikolaev National University Sukhomlynsky Sir: Historical Sciences – Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O.Sukhomlynskoho. Ser.: Istorychni nauky» [in Ukrainian].
2. Dub, B. (2017). *Suchasnyi stan i tendentsii ekonomichnoi bezpeky ahrokhodnyhiv v Ukraini [Current state and trends of economic safety of agroholdings in Ukraine]*. Agricultural and resource economics: international scientific e-journal [in Ukrainian].
3. Zubar, I. V. (2016). *Kontseptualna model rozvytku staloho zemlekorystuvannia fermerskykh gospodarstv [Conceptual model of development of sustainable land use of farms]*. Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice – Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky [in Ukrainian].
4. Kaletnik, H. M. (2015). *Stratehiko-instytutsiini zasady efektyvnosti vykorystannia potentsialu ahrarnoho sektoru ekonomiky [Strategic-institutional principles of efficiency of using the potential of the agrarian sector of the economy]*. Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice – Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky [in Ukrainian].
5. Lupenko, Y. O., & Kropyvko, M. F. (2014) *Ahrokhodnyhiv v Ukraini ta posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikh diialnosti [Agroholdings in Ukraine and strengthening the social orientation of their activities]*. Stock market monitoring – Monitorynh birzhovoho rynku [in Ukrainian].
6. Mazur, A. H., & Dmytryk, O. V. (2017) *Tendentsii ekonomichnoho vidtvorennia gospodarstv naseleння u silskii ekonomitsi [Trends in the economic reproduction of households in the rural economy]*. Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice – Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky [in Ukrainian].
7. Mohylnyi, O. M., & Khodakivska, O. V. (2017) *Vplyv ahrokhodnyhiv na rozvytok ahrarnoho sektora krainy [The Impact of Agricultural Holdings on the Development of the Agrarian Sector of the Country]*. Economy and the state – Ekonomika ta derzhava [in Ukrainian].
8. Moldavan, L. V. (2016) *Superechnosti zemelnoi reformy v ahrarnomu sektori Ukrainy v konteksti svitovoi praktyky [The contradictions of land reform in the agrarian sector of Ukraine in the context of world practice]*. Economics and Forecasting – Ekonomika i prohnozuvannia [in Ukrainian].
9. Moldavan L. V. (2014) *Ahroekolohichni chynnyky prodovolchoi bezpeky krainy [Agroecological factors of food safety of the country]*. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy – Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomik.
10. Ofitsiyniy veb-sait dilovoho analitychnoho zhurnalu "Landlord". URL <https://landlord.ua>

11. Ofitsiyni veb-sait Kembrydzhskoho slovnyka. URL <https://dictionary.cambridge.org>
12. Ofitsiyni veb-sait Ministerstva aharnoї polityky ta prodovolstva Ukrainy. URL <http://www.minagro.gov.ua>
13. Ofitsiyni veb-sait onlain-servisu perevirky kompanii «Youcontrol». URL <https://youcontrol.com.ua>
14. Ofitsiyni veb-sait publichnoi bazy danykh zemelnykh matryts pro zemelni uhody. URL <https://landmatrix.org/>
15. Ofitsiyni veb-sait statystychnoi systemy OON “UNdata”. URL <http://data.un.org>
16. Ofitsiyni veb-sait Uriadovoho portalu. URL <https://www.kmu.gov.ua>
17. Ranchynskiy V. P. (2012) *Reforma pozemelnuh otnoshenyi v podmandatnoi Syryi [Reform of land relations in the mandate of Syria]*. The Bulletin of the Bryansk State University – Vestnyk Brianskoho HU [in Ukrainian].
18. Samofatova V. A. (2016) *Kontsepsiia staloho rozvytku ahroprodovolchoi sfery [Conception of sustainable development of agro-food sphere]*. AgroSvit – Ahrosvit [in Ukrainian].
19. Skoruk O. P., & Zubar I. V. (2018) *Perspektyvni napriamy orhanizatsii fermerskoi kooperatsii [Perspective directions of organization of farm cooperatives]*. Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice – Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky [in Ukrainian].
20. Trehobchuk V. M. (2002) *Kontsepsiia staloho rozvytku dlia Ukrainy [Concept of sustainable development for Ukraine]* Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine – Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [in Ukrainian].
21. United Nations Conference on Environment and Development (UNCED): Drafts, Agenda 21, Rio Declaration, Forest Principles, 3-14 June 1992, Rio de Janeiro. A/Conf.151/4, Part I

Інформація про автора

ЗУБАР Іван Валерійович – асистент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (21008, м. Вінниця, вул. Князів Кориатовичів, 141/52, e-mail: bayker112@i.ua).

ZUBAR Ivan – assistant of the Administrative Management and Alternative Energy Sources Department, Vinnytsia National Agrarian University (21008, 141/52. Knyaziv Koriatovichiv str, , e-mail: bayker112@ i.ua).

ЗУБАР Иван Валерьевич – ассистент кафедры административного менеджмента и альтернативных источников энергии, Винницкий национальный аграрный университет (21008, г. Винница, ул. Князей Кореатовичей, 3, e-mail: bayker112@i.ua).

